

LAGZI GÁBOR

A LITVÁNIAI LENGYEL KISEBBSÉG AZ 1989-ET KÖVETŐ IDŐSZAKBAN*

A kelet-európai lengyel kisebbségek közül a legszervezettebb és legjelentősebb közösségnek a litvániai lengyelek számítanak. Amikor Litvánia megszerezte a függetlenségét – elsőként szakadva el a Szovjetuniótól – a demokratikus intézményrendszer, a piacgazdaság kiépítése mellett szembe kellett nézni az addig lappangó társadalmi kérdésekkel, elsősorban azzal, hogy az ország lakosságának egyötöde nem a többséghez tartozik. Ugyanakkor Litvánia számára a kisebbségi kérdés kiindulópontja kedvezőbbnek tűnt a másik két balti állammal összehasonlítva (Lettországban például az 1989-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 52%-a tartozott a többséghez; Rigának és Tallinnak a szovjet korszakban betelepített több százezer oroszajkú sorsáról kellett döntenie). Ennek megfelelően a litvániai kisebbségi kérdés megoldása (vagy meg nem oldása) kisebb figyelmet kapott a magyar szakirodalomban, pedig a téma vizsgálatakor számos olyan elemmel lehet találkozni, amely a határon túli magyar kisebbségek iránti politikára emlékeztet.

A történelmi múlt (a 19. századi litván nemzetépítés, ellenséges viszony Lengyelország és Litvánia között az 1920–1939-es időszakban) és a jelen eseményei (a Vilnius környéki, kommunista színezetű lengyel autonómia kikiáltása) miatt a litvániai többség némi távolságtartással, nem egy esetben ellenszenvvel tekintett a lengyel kisebbség közösségformáló lépéseire (országos és regionális politikai képviselet megszervezése; anyanyelvű oktatás fejlesztése; földkárptlás stb.). Ugyan Litvániában a kisebbségi jogokat törvények és nemzetközi szerződések garantálják, de az elmúlt közel két évtizedben nem minden esetben a törvények szellemében jártak el.

A lengyel kisebbség Litvániában (235 ezer) őshonosnak számít, Vilnius/Wilno a lengyel kultúra egyik központja volt évszázadokig, a két világháború között pedig a város és környéke Lengyelországhoz tartozott. Emiatt a lengyelek döntő többsége a fővárosban (105 ezer, 19%), illetve az azt körülölelő régióban (Šalčininkai 79%, Vilnius 61%, Trakai 33%, Švenčionys 27%) helyezkedik el. A lengyelség 90%-a tehát erre a vidékre koncentrálódik, a többiek szétszóródva élnek kisebb-nagyobb településeken.¹ A második legna-

* A tanulmány az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány támogatásával készült.

gyobb nem litván közösséget, az oroszokat (220 ezer), javarészt a szovjet korszakban betelepítettek jelentik, de egy részük már a cári, illetve a két világháború közötti időszakban itt élt. Az oroszok főleg városokban laknak, s mindenek előtt a fővárosban. Az 1990-es évek elején közel 100 ezer orosz hagyta el Litvániát. Hasonlóképpen a városokban találjuk a belorusz kisebbséget (42 ezer), amely Vilniusban 22 ezer fővel, a lakosság 4%-át teszi ki. A kisebb litvániai nemzetiségek közül meg kell említeni az ukránokat (22 ezer), zsidókat (4 ezer), németeket (3 ezer), tatárokat (3 ezer), letteket (3 ezer), romákat (3 ezer), örményeket (2 ezer). Ezek a népcsoportok az országban szétszóródva találhatóak meg, nagyobb részük a szovjet korszakban került Litvániába.

1. táblázat

Litvánia nemzetiségi összetétele az 1989-es és a 2001-es népszámlálás adatai szerint

Nemzetiség	1989		2001	
	Létszám [ezer fő]	%	Létszám [ezer fő]	%
Litván	2924	81,6	2907	83,4
Orosz	344	9,4	219	6,3
Lengyel	258	7,0	235	6,7
Belorusz	63	1,7	43	1,2
Ukrán	45	1,2	22	0,6
Zsidó	12	0,3	4	0,1
Egyéb	24	0,8	20	0,5
Összesen	3391	100	3484	100

Forrás: 2000 Round of Population and Housing Censuses in Estonia, Latvia and Lithuania (Vilnius, 2003) 19., 23. p.

Történeti áttekintés

Amikor 1918-ban Litvánia – a másik két balti állammal egyetemben – kivívta a nemzeti függetlenséget, jelentős számú nemzeti kisebbséggel rendelkezett (az 1923-as népszámlálás szerint a lakosság 3,2%-a, azaz 65 ezer fő vallotta magát lengyel nemzetiségűnek, de a becslések szerint ennek többszöröse közelíthette meg a valós értéket). Mivel a 19. század végi, 20. század eleji litván nacionalizmus a lengyelekkel szemben határozta meg magát, a két világháború közötti időszakban a litvániai lengyel kisebbségnek számos diszkriminatív lépéssel kellett szembesülnie (anyanyelvi oktatás felszámolása; politikai nyomásgyakorlás; visszaélések a népszámlálások során stb.). A helyzetet csak rontotta, hogy Lengyelország és Litvánia között egészen 1938-ig hadiállapot uralkodott, hiszen Varsó fegyverrel szállta meg 1920-ban és csatolta területeihez a vitatott státuszú Wilnát/Vilniust (egyébként a litván alkot-

mány kimondta, hogy az ország hivatalos fővárosa Wilno/Vilnius, és csak az ideiglenes főváros Kaunas, annak ellenére, hogy az előbbi városban az 1930-as években a litván nemzetiségű személyek száma nem érte el az 1%-ot). 1939-ben a Molotov–Ribbentrop-paktum alapján, amely gyakorlatilag felosztotta a két szomszédos nagyhatalom között Lengyelországot, Vilnius és vidéke szovjet kézre került, de a Kreml azt Litvániának „ajándékozta”. Ennek ellenére a Baltikumot a Szovjetunió – több fázisban – bekebelezte, így Litvánia több évtizedre Moszkva befolyása alá került.

Az 1944-ben aláírt megállapodásban a Lengyel Köztársaság és a Litván Szovjet Szocialista Köztársaság kormánya lakosságcsere végrehajtásában állapodott meg (hasonló megegyezésre jutott Varsó a fehér orosz és ukrán tagköztársasággal). Ennek értelmében az önkéntes lakosságcsere keretében 1944 és 1947 között 333 ezer fő jelezte, hogy átköltözik Lengyelországba (ebből a létszámból 331 ezer lengyel nemzetiségű volt, a többiek zsidók, litvánok, németek; a megállapodás értelmében csak azok költözhetek Lengyelországba, akik 1939 szeptembere előtt lengyel állampolgárok voltak). A listára vett személyek közül azonban csak 171 ezer hagyta el Litvániát (168 ezer lengyel nemzetiségű, 2 ezer zsidó és egyéb nemzetiségű), a többiek időközben meg gondolták magukat, vagy nem feleltek meg az egyezményben lefektetett követelményeknek. Egy Moszkvával 1955-ben megkötött titkos egyezmény értelmében 1956 és 1959 között 48 ezer lengyel nemzetiségű személy hagyhatta el Litvániát.²

Ezen lakosságcserek, illetve a második világháború alatti harci események következtében Litvánia népességének etnikai összetétele radikálisan megváltozott. A zsidó és a német lakosság gyakorlatilag eltűnt, és a lengyel kisebbség is létszámában erősen lecsökkent. Az utóbbi népcsoport esetében nemcsak a kivándoroltak nagysága, hanem magas szociális státuszuk (javarészt értelmiségiek hagyták el szülőföldjüket) évtizedekre meghatározta a litvániai lengyelség szellemi lehetőségeit.

A világháborús és az azt követő veszteségeket a litvánok nem külső betelepítéssel, hanem belső népszaporulattal pótolták. A magas népszaporulatnak köszönhetően (ne feledjük, hogy a litvánok zömében római katolikus vallásúak, ellentétben az észtekkel és a lettekkel) a szovjet korszakban a tagköztársaságon belüli etnikai arányok a litvánok felé mozdultak el. Történt ez annak ellenére, hogy a központi hatóságok nagy számban telepítettek be orosz (és más) nemzetiségű személyeket, de nem akkora arányban, mint a másik két balti államban. A kisebb betelepítési arányok annak köszönhetőek, hogy Litvánia akkoriban alapvetően mezőgazdasági ország volt, vagyis az ipar kevesebb szakképzett munkaerőt igényelt. Így a litván többség nemcsak a falvakban, vidéken maradt fenn, hanem javarészt a városokban is.

A főváros, Vilnius is megőrizte litván jellegét³ – még akkor is, ha a lakosságán belül a litvánok aránya csak 1989-ben érte el az 50%-ot. Ennek ellené-

re mégis azt lehet mondani, hogy a város nem oroszosodott el, részben annak is köszönhetően, hogy a fővárost több nemzetiség lakta, és – nyelvi, társadalmi értelemben – a litván dominancia megmaradt. Ugyan az 1959-es népszámlálás adatai szerint a litvánok kisebbségben voltak a városban (79 ezer fő, 33,6%), idővel mind a létszámuk, mind az arányuk növekedett (1970: 159 ezer, 42,8%, 1979: 225 ezer, 47,3%, 1989: 291 ezer, 50,6%).⁴ Vidéken a litván népesség még nagyobb többséget alkotott: 1970-ben 1355 ezer litván nemzetiségű személy élt vidéken (87,1%), ez az arány 1989-re 85,5%-ra változott meg (1743 ezer fő).⁵

A szovjet korszakban a litvániai lengyelek – az ukrainai vagy a fehér-oroszországi lengyelekhez képest – kedvezőbb helyzetben voltak. Az egész Szovjetunióban egyedül Litvániában létezett anyanyelvű iskolahálózat, *Czerwony Sztandar* (Vörös Lobogó) címmel lengyel nyelvű napilap is megjelent, és számos heti- és havilap létezett, amelyek nemzeti nyelven, de szovjet szellemben szóltak az olvasókhöz. A kisebbség, ugyancsak a népi folklór szintjén, kulturális tevékenységet is folytathatott, ugyanakkor a kommunista hatalom nem támogatta egy új értelmiségi réteg létrejöttét.⁶ Ez az engedékeny politika a litvániai lengyelekkel szemben Moszkva „oszd meg és urald meg” koncepciójának fényében érthető meg. A központ, mintegy ellensúlyozandó a litván nacionalizmust, támogatta a lengyel kisebbséget, de ez a támogatás szigorúan a szovjet politika keretein belül értelmezendő. Mivel a litván lakosság nem mutatott nagy hajlandóságot az oroszosítás iránt,⁷ a szovjet hatóságok a Vilnius-vidéki szláv (lengyel, fehérorosz) lakosságot kívánták – főleg az oktatás révén – eloroszosítani és elszovjetesíteni.

Itt kell megjegyezni, hogy mind a mai napig vita tárgyát képezi a litvániai lengyelek származása. Ismeretes, hogy a lengyel nemesi Köztársaság, a Rzeczpospolita (amely magába foglalta a Litván Nagyfejedelemséget is) megalakulása után az ország domináns nyelvén a lengyel vált (a litván és az ófehérorosz helyett), egyes vélemények szerint a litvániai nemesség teljesen ellengyelesedett, és a nyelvet csak a falusi parasztok őrizték meg. A 19. század közepére-végére furcsa jelenségnek lehettünk tanúi: az orosz birodalomhoz tartozó területeken a nemesi udvarok és a katolikus egyház hatalmas befolyásának köszönhetően a litvánok egy része, akik addigra a fehérorosz egy dialektusát beszélték, átvette a lengyel nyelvet. Ez a nyelvi asszimilációs folyamat önkéntes volt, hiszen a cári hatalom a lengyeliség megtartó erejét, a lengyel nemességet, illetve a katolikus egyházat üldözte.⁸ Ennek következtében a litvániai lengyelek vagy lengyelül beszélnek (erős úgynevezett végbe-li akcentussal), vagy „helyiül” („po tutejszemu”), ami a fehérorosz nyelv egyik dialektusának számít, kiegészülve jelentős lengyel befolyással.⁹

A függetlenség előtt

1988-ban alakult meg a Sajudis,¹⁰ amely a függetlenség megszerzésének motorja lett, a szervezet élére Vytautas Landsbergist választották meg. Eleinte a Sajudis az értelmiségieket gyűjtötte maga köré, de hamarosan tömegszervezetté vált, és politikai programot dolgozott ki. A központi hatalomnak címzett követelései között szerepelt, hogy a litván legyen az ország hivatalos nyelve, majd idővel előkerült Litvániának a Szovjetunió belüli nyújtott autonómia kérdése, s végül a teljes függetlenség megszerzése. A Sajudis mozgalom a két világháború közötti államisághoz kívánt visszanyúlni, hiszen ilyen módon közvetlen kapcsolatot lehetett teremteni az 1918-as függetlenség és az 1989–1990-es követelések között. Eleinte ernyőszervezet volt, amely helyet adott a reformkommunistáknak, a kaunasi nacionalistáknak és a vilniusi liberálisabb beállítottságú értelmiségnek. A Sajudis második kongresszusa (1990 áprilisa) után a szervezetben a nacionalista/nemzeti irányvonal vette át az irányítást, amelynek következtében a mozgalomból kilépett a kommunista aktivisták jó része.¹¹

A kisebbségek egyik válasza a rendszerváltás eseményeire a Jegyinsztvo (Egység) nevű szervezet megalakítása volt, amely 1988 októberében jött létre, s határozottan szembehelyezkedett a Sajudis függetlenségi törekvéseivel. A szervezetben zömében oroszokat találunk, de voltak lengyelek, ukránok, tatárok, zsidók is. A Jegyinsztvo maximálisan élvezte Moszkva támogatását, de mellette állt ki a litvániai kisebbségeknek szóló kommunista sajtó is (például az orosz nyelvű *Szovjetszkaja Litva* vagy a lengyelül megjelenő *Czerwony Sztandar*). A programjában szerepelt a kommunista párt primátusának megtartása, a nacionalizmus elítélése, a szovjet típusú nemzetiségi politika támogatása, és az orosz mint hivatalos nyelv bevezetése.¹²

A lengyel kisebbség is – kihasználva a szabadabb politikai légkört – szervezkedésbe kezdett: 1988 májusában alakult meg a Litvániai Lengyelek Társadalmi-kulturális Szövetsége (Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Litwie), amely az anyanyelvű iskolák, tanárok képzését és az anyaországgal való szorosabb kapcsolatot tűzte ki célul. Egy év múlva (1989. április) a szervezet átalakult Litvániai Lengyelek Szövetségévé (Związek Polaków na Litwie). Hasonló programmal rukkolt elő, mint az elődje (anyanyelvű oktatás támogatása), de tovább is ment: a követelései között szerepelt a vilniusi lengyel egyetem létrehozása, lengyel konzulátus felállítása, a lengyel állami televízió (TVP) első programjának sugárzása, valamint a főváros körüli területeknek biztosított autonómia.

1990 februárjában parlamenti választásokat rendeztek Litvániában, amely egyértelműen a Sajudis győzelmét hozta. 1990. március 11-én a testület, amely egyben alkotmányozó parlament is volt, a szovjet tagköztársaságok közül elsőként deklarálta az ország függetlenségét. Moszkva ugyan 1991 ja-

nuárjában fegyveres kísérletet tett, hogy letörje a litván függetlenségi törekvéseket (a szovjet belbiztonsági erők a vilniusi tévétorony körüli harcokban 13 litván civilt öltek meg), de a valódi függetlenség s a nemzetközi közösség elismerése az 1991-es, augusztusi moszkvai puccs után következett be.

Az 1992-ben, referendum útján elfogadott alkotmány az országot nemzetállamnak írja le. A dokumentum a litván nemzet – „amely megőrizte szellemiségét, nyelvét, írását és szokásait” – nevében hirdeti meg az alaptörvényt.¹³ Okulva az 1991-es tapasztalatokból, a szövegben azt olvassuk, hogy Litvánia „területe egységes és nem osztható fel másodlagos államokra”, valamint minden egyes állampolgárnak joga van ellenállást tanúsítani abban az esetben, ha valaki a függetlenség vagy a területi integritás ellen lépne fel.¹⁴ Ami a kisebbségeket illeti, a szöveg lakonikusan közli, hogy „az etnikai közösségekhez tartozó állampolgárok jogosultak nyelvüket, kultúrájukat és szokásaikat ápolni” (10. cikkely), valamint az állampolgárok „etnikai közösségei függetlenül intézhetik az etnikai kultúrájukra, oktatásukra, szervezeteikre, jótékonyági és kölcsönös önszegélyezésre vonatkozó ügyeiket” (45. cikkely). Ugyanebben a cikkelyben olvashatjuk, hogy az „állam támogatja az etnikai közösségeket”. A kisebbségekre vonatkozó törvényt a Legfelső Tanács 1989. november 23-án fogadta el. Ez a jogszabály tiszteletben tart minden litvániai kisebbségi közösséget, tiltja a nyelvi, etnikai, faji diszkrimináció minden formáját. Az állam garantálja a kisebbségek oktatási és kulturális szervezeteinek szabad működését, biztosítja a jogot az anyanyelvi oktatásra, sajtótermékek kiadására, állami posztok viselésére. Ezenkívül a törvény értelmében a kisebbségek a helyi adminisztrációban szükség esetén az anyanyelvüket használhatják azokon a területeken, ahol többségben vannak (ez utóbbi esetben a törvényhozók nem pontosították, milyen arányról is van szó).¹⁵ 2000-ben a litván törvényhozás fogadta el az Európa Tanács kisebbségvédelmi vonatkozó keretegyezményét (a kormány 1995-ben írta alá a dokumentumot).

A legdélibb balti állam gyorsan és zökkenőmentesen rendezte az állampolgári kérdést. A parlament által 1989. november 3-án elfogadott törvény értelmében az úgynevezett „zéró opció” lépett életbe. Ennek alapján mindazok, akik Litvánia lakosai voltak és rendelkeztek állandó jövedelemmel, bizonyos kivételektől eltekintve, automatikusan megkapták az állampolgárságot (Észtországban és Lettországban a restriktív állampolgársági előírásoknak köszönhetően mind a mai napig több tízezer, zömében a szovjet korszakban betelepített oroszajkú személy hontalannak minősül; ez a helyzet mind a bel-, mind a külpolitikában számos konfliktus forrásává vált).¹⁶

Az 1991-es függetlenség előtt két olyan mozzanatot kell kiemelni a litván-lengyel kapcsolatok köréből, amelyek sokáig meghatározták a két közösség közötti viszonyrendszert. Mindkét mozzanat szoros összefüggésben állt a frissen kikiáltott önállósággal, s mintegy felerősítette a litván többség

lengyel kisebbség iránt tanúsított, a történelemben gyökerező bizalmatlanságát.

1990 márciusában, amikor a Legfelső Tanács – név szerint – szavazott a függetlenségről, egyedül a lengyel származású képviselők tartózkodtak a szavazástól (összesen hat fő; hárman igent mondtak, senki sem szavazott a javaslat ellen).¹⁷ Úgy tűnt tehát, hogy a lengyelség választott képviselői a hazájuk szabadsága és függetlensége ellen, azaz a szovjet rendszer fenntartása mellett léptek fel. Azonban ennél súlyosabb problémának mutatkozott a Vilnius-vidéki lengyelek dominálta helyi önkormányzatok autonómia-törekvése, amely – litván többségi vélekedésben – veszélyeztette az ország területi integritását.

A Vilnius környéki területek autonómiája, 1989–1991

A lengyelek dominálta Vilnius-vidéken az autonómia kérdése már 1989 elején felvetődött. Konkrét lépések 1989 májusában történtek az ügyben, amikor is összeültek a vilniusi megye (rajon) járási és községi – döntően lengyel nemzetiségű, a szovjet politikai és gazdasági nomenklatúrához tartozó – képviselői, hogy létrehozzanak egy koordinációs bizottságot, amely autonómiára törekedett a lengyelek által lakott vidékeken. Az év szeptemberében a šalčininkai és a vilniusi megye autonóm körzetté nyilvánította magát (Lengyel Nemzeti-Területi Autonómia néven), ahol a Litván SzSzK és a Szovjetunió alkotmánya maradt érvényben. A Legfelső Tanács mindkét döntést az alkotmánnyal ellentétesnek ítélte, és megsemmisítette azt. De ez nem szegte kedvét a lengyel nemzetiségű képviselőknek: Eišiškiben, 1990 októberében kimondták a Lengyel Nemzetiségi-Területi Vidéket (Polski Kraj Narodwościowo-Terytorialny), amely magába foglalta a vilniusi, a šalčininkai megyét, valamint švienčionysi és a trakai megye egyes részeit. A területnek a tervek szerint saját törvényhozása, címere, zászlaja, himnusza lett volna. Úgy tűnt, hogy az önkényesen kikiáltott autonómia inkább Moszkvával érzett közösséget, mintsem Vilniusszal.¹⁸

Arról, hogy a szovjet rendszer, így – a gyakorlatilag Moszkvától függő – autonómia mekkora támogatást élvezett a helyi lengyelség körében, az 1991-es referendumok eredményei tanúskodnak. 1991. február 9-én rendezték meg a függetlenségről szóló referendumat, ahol 76%-os részvétel mellett a szavazók 90,5%-a támogatta a Szovjetuniótól való elszakadást. A šalčininkai megyében ugyanakkor a szavazók mindösszesen egynegyede járult az urnákhoz, s közülük alig több mint a fele mondott igent a litván függetlenségre. A vilniusi megyében 42%-os részvétel mellett az igenek aránya 56% volt. Ugyanakkor az 1991. március 17-én megtartott össz-szovjet referendumon a šalčininkai, illetve a vilniusi megyében a résztvevők 97%-a, valamint

98%-a szavazott a Szovjetunió fenntartása mellett. Meg kell említeni, hogy a népszavazást Litvánia területén egyedül ebben a két megyében rendezték meg, hiszen ebben az időben a litván kormányzat egyértelműen el akart szakadni a birodalomtól.¹⁹

Eközben a kormányzat, az ország területi integritását féltve, 1991 augusztusában, a sikertelen moszkvai kommunista puccsot követően, az autonómia területén közvetlen irányítást vezetett be, azaz felfüggesztette a šalčininkai és vilniusi megye vezetését (alkotmányellenes tevékenység vádjával). A közvetlen irányítás az 1992. novemberi önkormányzati választásokig állt fenn, amikor is demokratikus módon választhattak maguknak helyi vezetőket az itt élők. A kinevezettek a litvániai lengyel politikai élet, de a helyiek meglátása szerint is autoriter módon gyakorolták a hatalmat, nem vették figyelembe a lakosság igényeit, és számos visszaélés (például földkárptólás) fűződik a nevékhöz.

Tehát 1989–1991-ben a korabeli lengyel politikai elit, amely a szovjet korszakban szocializálódott és a szovjet rendszer fenntartásában volt érdekelt, a kisebbség problémáinak megoldását területi autonómia formájában látta megoldottnak. Ezzel a lépéssel a kisebbségi törekvések a vilniusi hatalom és a többség akaratával mentek szembe. Feltételezhető, hogy az autonómia deklarálása Moszkva tudtával, beleegyezésével és támogatásával történt meg, hiszen közvetlenül a függetlenség kikiáltása körüli hónapokban a szovjet vezetők sakkban tarthatták a birodalomtól elszakadásra készülő Vilniust.²⁰

Paradox módon a hivatalos lengyel kormányzat az autonómiáról szóló vitában alapvetően Vilnius álláspontjára helyezkedett, azaz elítélte autonómia-törekvéseit, és azt hangsúlyozta, hogy a litvániai lengyelek a litván állam polgárai, akiknek lojálisnak kell lenniük Litvánia iránt, ismerniük kell az államnnyelvet. Varsó bízott abban, hogy Vilnius, mint demokratikus és szuverén állam, megoldja a kisebbségek, így az ott élő lengyelek problémáit. Ez azon a – mint kiderült részben téves – elképzelésen alapult, hogy a fiatal nemzetállam a Litván Nagyfejedelemség örököseként az etnikai tolerancia és harmónia mintaállama lesz.²¹

Mi több, nem egy esetben a helyi lengyelek kritizálták a lengyel külpolitikát, hiszen az 1990-es évek elején Varsó a Szovjetunióból kivált szomszédos államok függetlenségi törekvéseit előbbre tartotta, mint a kisebbségbe szorult honfitársainak védelmét (ez volt az úgynevezett keleti politika).²² Például 1992-ben, amikor Krzysztof Skubiszewski lengyel és Algirdas Saudargas litván külügyminiszter Vilniusban aláírta a két ország közötti jókapcsolati és jószomszédági kapcsolatokról szóló deklarációt – amely ugyan nem minősült nemzetközi szerződésnek és nem bírt jogi hatállyal –, annak elfogadását mindkét országban a nacionalista pártok támadták. Ráadásul a litvániai lengyelek egyik vezetője, Ryszard Maciejkaniec, a litván parlament lengyel frakciójának vezetője azt nyilatkozta, hogy Skubiszewski Vilniusba jött és „a lit-

vánok előtt térden állva írta alá a deklarációt”, magyarul Varsó nem állt ki megfelelő módon a litvániai lengyelség mellett.²³ Még ha ezek a szavak túlzásnak bizonyultak is, de ezzel nagy népszerűsége tettek szert a helyi lengyelek körében, s tükrözte a kisebbségiek véleményét. A két ország közötti alapszerződést – hosszú tárgyalásokat követően – a feleknek csak 1994-ben sikerült aláírniuk. Ebben a dokumentumban garantálták egymás határait és a területi integritást, a szerződő felek elismerték a litvániai lengyel és a lengyelországi litván kisebbségek jogát arra, hogy egyénileg vagy közösségben megőrizték, ápolják nemzeti, nyelvi, kulturális vagy vallási öntudatukat.²⁴ A szerződésből egyébként kikerült a történelmi sérelmek felsorolása, illetve az állami finanszírozású, lengyel nyelvű egyetem kérdése.²⁵

A lengyelség politikai élete

A litvániai lengyelség legnagyobb érdekérvényesítő szervezete a Litvániai Lengyelek Választási Akciója (Lietuvos lenkų rinkimų akcija, LLRA; Akcja Wyborcza Polaków na Litwie, AWPL), amely 1994 végén alakult meg a Litvániai Lengyelek Szövetségéből. A váltásra azért volt szükség, mert az újonnan elfogadott választási törvény értelmében az országos és regionális voksolásokon csak politikai pártok indulhattak (igaz, 1992-ben a parlamenti voksoláson a Lengyel Szövetség [Lenkia Sajunga, Związek Polski] indult, de akkor még társadalmi szervezatként bejegyezve). A politikai formáció célja a lengyelség képvisellete, illetve védelme, a kisebbségi oktatás támogatása, az önkormányzatiság erősítése, egyben a decentralizáció támogatása, illetve a vilniusi régió – ahol a lengyelség zöme él – fejlesztése gazdasági, szociális szempontból. Megjegyzendő, hogy a lengyel képviselők az 1990-es évek elején jellegzetesen etnikai jellegű politizálást folytattak, azaz a parlamenti üléseken szinte kizárólag a kisebbségeket érintő kérdések vitájakor mutattak aktivitást.

Azt LLRA a törvényhozási választások alkalmával egyszer sem lépte át a pártokra vonatkozó küszöböt, amely 1996-ig 4%, attól kezdve pedig 5% volt (1992-ben a szavazatok 2%-át szerezte meg, 1996-ban 2,9%-ot, 2000-ben 1,9%-ot, 2004-ben 3,8%-ot).²⁶ Mivel a Seimasba (parlament) nem csak pártlistán, hanem egyéni körzetből is be lehet jutni, eddig a lengyelek csak így tudtak képviselőket küldeni vilniusi törvényhozásba.²⁷ Ebből a szempontból a legsikeresebb év 1992 volt, amikor – lengyel színekben – 4 képviselő kezdhetett meg munkáját. Az azóta megrendezett választásokon az LLRA rendre két mandátumot szerzett, de litván pártok listáján (szociáldemokraták, konzervatívok, szociálliberálisok) is bejutnak a törvényhozásba lengyel nemzetiségű személyek. Sikertelenebbül szerepelt az LLRA az európai parlamenti választásokon (2004. június 13.). A lengyelek az oroszokkal léptek szövetségbe,

de a közös lista a voksoknak csupán 5,71%-át kapta meg, s ezzel egyetlen képviselőt sem tudtak delegálni Brüsszelbe.²⁸

Az LLRA első alkalommal 2000-ben lett egy széles kormánykoalíció részese (szociáldemokraták, liberális-demokraták, szociálliberálisok és pártonkívüliek támogatásával), s ebben nagy szerepet kapott Rolandas Paksas kormányfő, aki azzal érvelt a lengyel etnikai párt beemelése mellett, hogy jók voltak a tapasztalatai a vilniusi főpolgármesterség éveit alatt.²⁹ Ezzel a lépéssel a lengyel etnikai formáció kitört a politikai karanténból, és immáron nemcsak regionális, hanem országos szinten is képviselhette a választói érdekeit. A párt megkapta az oktatási miniszterhelyettesi tárcát, valamint a vilniusi régió vezetőhelyettesi posztját.³⁰ Ez a kormány számos gesztust gyakorolt a lengyelek irányában – sikerült felgyorsítani a földrestitúciót, és az ezzel kapcsolatos visszaélések kivizsgálásra kerültek.

Regionális szinten az LLRA sokkal sikeresebb szereplést tudhat maga mögött. Úgy tűnik, hogy a kisebbségi lengyelek sokkal szívesebben voksolnak az etnikai pártjukra az önkormányzati választásokon, mint az országoson.

2. táblázat

Az LLRA által az önkormányzat választásokon megszerzett mandátumok száma

Régió (megszerezhető mandátum)	1995	1997	2000	2002	2007
Trakai (25)	6	6	6	5	5
Švenčionis (25)	5	3	3	4	3
Šalčininkai (25)	14	20	18	17	20
Vilnius (27)	19	23	20	16	19
Vilnius városa (51)	11	5	5	6	6

Források: 1995: <http://www3.lrs.lt/rinkimai/1995/savivaldybes/rezultatai_rez_apgsar_e_2.htm>; 1997: <<http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/19970323/rapgsarl.htm-3.htm>>; 2000: <<http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/20000319/rapgsara.htm-12.htm>>; 2002: <http://www3.lrs.lt/rinkimai/2002/savivaldybes/rezultatai/rapgsara_15.htm>; 2007: <<http://www.awpl.lt/index.php?lng=pl&action=page&id=49>> (mindegyik letöltve: 2010. 06. 16.)

Hiába alkotják a lengyel nemzetiségűek a litván főváros egyötödét, a vilniusi önkormányzatban a mandátumok egytizedét tudja megszerezni a lengyel etnikai párt. Amint említettük, az LLRA Paksas főpolgármestersége (2000-ben) alatt kormányzóerő volt, de a fővárosban nagyobb beleszólása nem volt az ügyek menetébe. Ez részben 2003-ban változott meg, amikor is az LLRA elpártolt a konzervatív-liberális koalíciótól és szövetségre lépett a baloldallal, lehetővé téve ezzel egy új főpolgármester megválasztását (Litvániában a városok, községek vezetőit az önkormányzat tagjai választják meg). A mérleg nyelvének szerepét játszó pártot úgy sikerült meggyőzni, hogy az országot akkor irányító szociáldemokraták megígérték egy új kisebbségi törvény elfo-

gadasát, illetve a kisebbségi oktatás területén is engedményeket tettek. Az új városvezető megválasztását azonban a bíróság megsemmisítette, ráadásul az LLRA frakcióját két képviselő elhagyta, akik a jobboldali koalíció mellé álltak.³¹ Így tehát a lengyel párt a helyi pártpolitika aktív résztvevője, amely akár a mérleg nyelvének a szerepét is játszhatja.

Az LLRA-n kívül létezik egy másik lengyel párt, amely sokkal kisebb befolyással rendelkezik. A Lengyel Néppártot (Lietuvos Lenku Liadudies Partija, LLLP; Polska Partia Ludowa, PPL) a ZPL volt elnöke, Ryszard Maciejkaniec alapította 2002-ben, miután konfliktusba keveredett a szövetség vezetésével. A formáció önmagát regionális pártként határozza meg, ideológiáját tekintve balközép tömörülés, mely keresztény alapokon áll, s magának vallja a demokratikus értékeket, a szolidaritást, a szociális igazságosságot.³² Így a nemzeti és szociális jelszavak hangoztatásával a középkorúak és az idősebbek támogatását szerette volna megszerezni az új párt. Maciejkaniec szerint már egy jó ideje elégedetlenség volt tapasztalható az LLRA-val szemben, amely nem váltotta valóra a választási ígéreteit (például: földviszszaadás kérdése a vilniusi régióban). Az új párt nem tudott sikereket elérni, 2002-ben mindösszesen egy mandátumot szerzett (a 27-ből) a vilniusi régióban, 2007-ben pedig egyetlenegy sem.³³ Így Litvániában megmaradt az LLRA dominanciája a regionális politikában.

Az LLRA képviselői egyenesen azt állították, hogy a LLLP-t a litván pártok hívták életre azzal a céllal, hogy megosszák a lengyelséget. Annyi bizonyos, hogy a lengyel kormányzat szívesebben lát egy egységes lengyel képviselőt Litvániában, mintsem plurális pártviszonyokat. Gyengíti a lengyelek érdekérvényesítő képességét, hogy az önkormányzati választások során lengyel nemzetiségű személyek a nagyobb litván pártok listáján is indulnak (szociáldemokraták, szociálliberálisok, liberálisok). Emiatt a helyi lengyelség vezetőinek körében felmerül az a dilemma, hogy mi szolgálja jobban a kisebbségiek érdekeit: egy egységes lengyel párt, amelynek behatárolt befolyása van, vagy inkább egy nagyobb litván párton belüli képviselő. Másik ezzel kapcsolatos kérdés, vajon képviselhetik-e a lengyelséget a litván listákon bekerült képviselők.³⁴ Az azonban világosan látszik, hogy az LLRA határozottan azt a véleményt képviseli, amelyet a lengyelországi sajtón keresztül fel is erősít: a párt a helyi lengyelség egyedüli letéteményese.

Általánosságban elmondható, hogy az országos választások során a litvániai kisebbségek hajlamosabbak inkább a litván pártokat támogatni, s voksokkal többnyire a baloldali pártokat tüntetik ki.³⁵ A baloldal fő ereje, a Litván Demokrata Munkapárt (LDDP) a kommunista párt örököse, amely sikeresen transzformálta magát szociáldemokrata formációvá, és a szovjet időkben mind az orosz, mind a lengyel nemzetiségű személyek javarészt pozitív diszkriminációban részesültek. Ezen kívül az LDDP jó kapcsolatot ápolt Oroszországgal, etnikailag sokszínű pártnak tüntette fel magát, és nem jel-

lemzőek a formációra a nacionalista jellegű megnyilatkozások. Különösen élesen mutatkozik meg a helyi lengyelek baloldali, modernizáció ellenes mentalitása a 2004. nyári köztársasági elnökválasztásokon. Akkor Valdas Adamkus nyugatorientált, mérsékelt konzervatív elnökjelölt súlyos vereséget szenvedett a délkeleti országrészben Kazimiera Prunskienével szemben, akinek baloldali populista, oroszbarát programja meggyőzőbb volt a kisebbségi lengyelek számára.³⁶ Ennek fényében értelmezhetőek az európai uniós tagságáról megtartott referendum (2003. május 10–11.) eredményei. Hiába kampányolt az LLRA a tagság mellett (közös lengyel–litván határ, munkavállalás az uniós tagállamokban), a lengyel kisebbség a leginkább euroszeptikus része volt a litvániai társadalomnak. Félték az uniótól, mivel zömében mezőgazdasággal foglalkoznak az általuk dominált vidéken, ráadásul a tájékoztató kampány – lengyel nyelven – csak pár nappal a voksolás előtt indult meg. Így nem véletlen, hogy a fővárost körülölelő területeken élő lengyelek kevesebb lelkesedést mutatattak az EU iránt – a vilniusi, trakai és šalčininkai régióban az országos átlaghoz képest nemcsak a részvétel volt a legalacsonyabb, hanem az igen voksok száma is.³⁷

Harc a földekért a Vilnius környéki régióban

A litvániai lengyelség egyik legnagyobb sérelme a Vilnius környéki földkárpótlásokkal kapcsolatosak. A földkárpótlási törvény értelmében a kárpótlás csak a litván állampolgárokat érinti, a háború után repatriáltakat nem, (feltéve, ha megszerezték az állampolgárságot, de ez a rendszerváltás utáni évekre egyáltalán nem volt jellemző). A litván joggyakorlat megkülönbözteti a vidéki és a városi földeket – az előbbi esetben teljes kárpótlást lehetett kérni, míg az utóbbiban csupán csak meghatározott nagyságú területet kaphattak vissza építési területként.

A lengyel szervezetek és a parlamentben helyet foglaló képviselők rendszeresen rámutattak arra, hogy az 1991-ben kinevezett šalčininkai és vilniusi megbízottak valójában a kedvező földosztás miatt kerültek a helyükre. A megbízottaknak ugyanis joguk volt juttatni a hozzájuk tartozó földekből olyan kérvényezők részére, akik az államosítás előtt nem rendelkeztek itt tulajdonnal és Litvánia más részeiről érkeztek. A privatizáció megindulásakor pont ezeknek a földeknek az ára szökött meg jelentősen – a fővárosiak jó része inkább az agglomerációban épített magának házakat. Külön problémát okozott, hogy a litván hatóságok a lengyel nemzetiségű kérvényezők esetében (akik, hangsúlyozzuk még egyszer, itt őshonosnak számítottak) akadályokat gördítettek, megnehezítve ezzel a föld visszaadását a jogos tulajdonosoknak vagy leszármazottainak. A litván hatóságok, főleg, mikor a jobboldali-konzervatív kormány volt hatalmon, azzal magyarázták a késlekedést,

hogy mivel a terület a lengyel államhoz tartozott a két világháború között, az eredeti dokumentumok lengyel nyelvűek, illetve akkoriban nem hajtottak végre itt földreformot. Mindez ahhoz vezetett, hogy jelentősen lelassult a Vilnius környéki földek visszaadása – 2003 májusáig a šalčininkai járásban a földek 54%-át, míg a vilniusiban csupán felét szolgáltatták vissza, miközben ez az arány a telšiai régióban 94%, a panievežysiben 90% volt.³⁸

Erre a litván joggyakorlatra a racionális magyarázat az lehet, hogy itt elsősorban a többség – vélt vagy valós – félelméről van szó, amely veszélyt lát abban, hogy a fővárosa kisebbségi lakossággal (és tulajdonnal) van körülvéve. Ugyanakkor látni kell, hogy a kárpótlás esetében nemzetiségi és üzleti elemek keverednek egymással, azaz ebben az esetben a fővárosi és közvetlen közelében elterülő földekről van szó, amelyek mindenhol a legdrágábbnak számítanak. S a litván hatalom – függetlenül attól, milyen színezetű kormány irányította az országot – törekedett Vilnius litván jellegének megerősítésén, akár komoly hátrányba hozva ezzel a saját, de egy kisebbségi közösséghez tartozó állampolgárait, hiszen a földkárpótlás elhalasztásával a legnagyobb litvániai kisebbségi közösség tagjai gazdasági értelemben gyengébb helyzetbe jutottak.

A lengyel nevek helyesírása és az oktatás

Állandóan visszatérő probléma volt a litvániai lengyelek számára, hogy a hivatalos dokumentumokban litvános módon lehetett leírni nevüket.³⁹ Az 1994-es lengyel–litván alapszerződés 7. cikkelye ugyan ezt lehetővé tette, de ennek pontos végrehajtási módját külön szerződés rögzítette volna. Egy ilyen megállapodás azonban mindezidáig – a litván fél ígéretei ellenére – nem született meg. A vilniusi hatóságok hivatkoztak a litván Alkotmánybíróság 1999-es határozatára, amely (az alaptörvényre hivatkozva) kimondta, hogy az ország területén a neveket csak a litván helyesírás szabályai szerint lehet rögzíteni. Más érvek azt bizonygatták, hogy a lengyel kisebbség kérése kivitelezhetetlen, hiszen nem áll rendelkezésre a számítógépeken lengyel betűkészlet. Megjegyzendő, hogy a lengyel nevek helyesírása rendszeresen szóba kerül a kétoldalú tárgyalások során, akár legmagasabb szinten is (államfői, miniszterelnöki, miniszteri). További sérelem a kisebbség részéről, hogy a regionális közigazgatási hivatalok akadályokat gördítenek a kétnyelvű utcanév táblák kihelyezése elé.⁴⁰ 2008 márciusában a vilniusi körzeti bíróság megtiltotta, hogy a vilniusi járás településein a litván mellett lengyelül és oroszul is kirakassanak az utcanév táblákat. Ezzel a bíróság a litván nyelvről szóló törvény elsőbbségét mondta ki az Európa Tanács, Litvánia által 2000-ben ratifikált Kisebbségvédelmi Keretegyezményével szemben. A testület szerint ez azért történhet így, mert a Keretegyezmény, illetve a kisebbségi

törvény (amely elméletileg engedélyezi a kifogásolt gyakorlatot) általános jelleggel bír, miközben a nyelvtörvény határozottan leszögezi az egynyelvű utcanévtáblák használatát.⁴¹

A litvániai lengyelség hasonlóképpen sérelmezi a kisebbségi oktatás fokozatos romlását. Ismeretes, hogy a Szovjetunió területén csak a Litván SzSzK-ban maradt meg a lengyel nyelvű oktatás, így a függetlenség megszerzése után az ott élő lengyeleknek jobb volt a kiindulási helyzete, mint az ukrainai vagy fehéroroszországi honfitársainak. A 2005/2006-os tanévben 18 147 tanuló, 120 iskolában részesült anyanyelvi oktatásban. A beiskolázási mérték az utóbbi időben csökkenni látszik, azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy 1991-ben csupán 10 ezer főt tett ki a lengyel tannyelvű iskolákba járók száma. Az oktatási intézmények finanszírozását formálisan a „kistérség” (rajonas)⁴² végzi, de furcsa módon, ahol a lengyelek többségben vannak (šalčinikiai, vilniusi régió), ott az oktatás fölött a minisztérium vagy a helyi közigazgatási hivatal is gyakorolhatja a felügyeletet. Megfigyelhető tendencia, hogy a litván hatóságok éppen a kisebbség által dominált területekre építettek jól felszerelt (uszoda, nyelvi labor), kizárólag litván nyelvű iskolákat, az utóbbi másfél évtizedben tucatszáznál több ilyen iskola kezdte meg működését. A helyi lengyelség méltánytalannak tartja azt a gyakorlatot, miszerint 1991 óta a litván állam egyetlen lengyel nyelvű iskolát sem hozott létre, újabb tanintézmények létrehozása és a meglévő épületek felújítása csak és kizárólag helyi (LLRA) vagy lengyelországi (a felsőház, a Szenátus, a határon túli lengyeleket támogató közalapítvány, a Lengyel Közösség [Wspólnota Polska])⁴³ segítségével valósult meg. Mindezt tetőzi a kisebbségi oktatás krónikus alulfinanszírozottsága.

3. táblázat

Diákok száma anyanyelv szerint

Tanév	Litván	Lengyel	Orosz	Összesen
1990/1991	409 295	11 407	76 038	501 740
1991/1992	414 119	12 611	72 762	499 692
1992/1993	415 971	13 881	67 506	497 359
1993/1994	422 216	15 312	58 743	496 387
1994/1995	434 469	16 613	57 655	508 887
1995/1996	446 336	17 898	55 237	519 659
1996/1997	459 799	19 212	52 315	531 480
1997/1998	475 253	20 263	49 347	545 042
1998/1999	490 589	21 038	46 325	558 160
1999/2000	508 373	21 826	44 058	574 486

Forrás: Remigijus Motuzas: Education of National Minorities in Lithuania
<<http://www.lfpr.lt/uploads/File/2001-7/Motuzas.pdf>> (letöltve: 2010. 06. 16.)

A litvániai lengyel egyetem kérdése és a média

Egy lengyel tannyelvű, állami finanszírozású felsőoktatási intézmény felállításának gondolata a lengyel értelmiség körében már a függetlenség előtt megszületett.⁴⁴ A hagyományok folytatása mellett azért is látszott célszerűnek megszervezni egy kisebbségi egyetemet, mert az értelmiségi utánpótlás tekintetében a lengyel közösség volt a legrosszabb helyzetben. A minimum program polonisztikai tanulmányokról, a maximális teljes körű (orvosi, közgazdasági, jogi) képzésről szólt. Az elképzelések szerint a pénz nagyrészt Lengyelországból érkezett volna. A litván hatóságok bizonyos feltételekhez kötötték az egyetem megalapítását – az intézménynek előbb rendelkeznie kell épülettel, könyvtárral és tanári karral, és csak ezek megléte után lehetne elindítani a működést. Ugyan a tanítás 1993-ban elindult a Lengyel Egyetemen (Uniwersytet Polski) 240 hallgatóval, a szerveződést – úgy tűnt – inkább az érzelmek, mintsem az értelem vezérelte: nem volt biztosítva az egyetem anyagi helyzete, kevés megfelelő végzettségű tanár állt rendelkezésre, illetve a hallgatók részéről az érdeklődés mérsékeltnak volt mondható. Ráadásul a litván hatóságok sem fogadták el az intézmény által kibocsátott diplomákat.⁴⁵

1998-tól működik Vilniusban az Universitas Studiorum Polona Vilensis, amely a neve ellenére közhasznú társaság, főleg felnőttképzéssel foglalkozik, tandíjat is szed, diplomákat azonban nincsen joga kiadni.⁴⁶ Az az érv, amelyet a litvániai lengyelség képviselői sokáig hangoztattak, hogy a helyi lengyeleknek szükségük van egy különálló, anyanyelven oktató felsőoktatási intézményre (legyen az állami finanszírozású vagy magánalapítású), nem állta ki az idők próbáját. Aki ugyanis anyanyelvén akar továbbtanulni, az választhat az anyaország számos ösztöndíj-lehetősége közül.

A litvániai lengyelség rendelkezik anyanyelvi médiumokkal is. A *Kurier Wileński* napilap 1990-től jelenik meg (jogelődje a kommunista párt szócsöve, a *Czerwony Sztandar* volt), közel 3-4 ezer példányban fogy. A hetilapok közül ki kell emelni a *Tygodnik Wileński*t, amely a vilniusi megyei önkormányzat lapja, ezen kívül számos egyéb sajtótermék (heti- és havilap) jelenik meg lengyelül Litvániában. A lengyel nyelvű elektronikus médiumok közül a legsikeresebbnek a Znad Wilii rádióadó számít, amely 1992-ben kezdte meg a sugárzást és jelenleg 100 kilométeres körzetben lehet fogni (így Fehéroroszország egyes részein is). A rádió a főváros és vidéke egyik legnépszerűbb adója, amelyen könnyűzenét és híreket, publicisztikai műsorokat lehet hallgatni. Az állami televízióban heti egy alkalommal van negyedórás lengyel nyelvű műsor, viszont a határon túl élő lengyelségnek szóló adó, a TV Polonia minden litvániai kábelszolgáltatónál hozzáférhető.

Összegzés

A litvániai lengyelség helyzete a két ország viszonyrendszerében a '90-es évek elején, közepén jelent meg komolyabban (főleg az alapszerződés megkötése előtti időszakban). Varsó számára ugyanakkor az északkeleti szomszédjához fűződő stratégiai kapcsolataiban a kisebbségi kérdés fontos, ám nem elsőrangú szerepet játszik, és a litvániai lengyelek egyes képviselői még azt a véleményt is megkockáztatják, hogy a lengyel kormány inkább Litvánia érdekeit tartja szem előtt, mintsem az ottani lengyelségét. Annak ellenére, hogy a több évszázados közös lengyel–litván együttélés elő kellett volna segítsen a két ország jó kapcsolatát a függetlenség megszerzését követő időszakban, pont az ellenkezője történt. A vitás pontok Varsó és Vilnius között a litvániai lengyel kisebbség helyzete, illetve a történelmi múlt feldolgozása körül alakultak ki. Az 1989–1991-es események (Vilnius környéki lengyel lakta vidékek autonómia-törekvése, a lengyeleknek a függetlenség iránti közömbössége és/vagy ellenszenvé) is negatív módon befolyásolták a többség és a kisebbség viszonyát. Egyszersmind a rendszerváltás előtti évek történései nemcsak Varsó, hanem szélesebb értelemben a lengyelországi közvélemény előtt is világossá vált, hogy ellentétben a mítosszal (a Keleti Végék lengyel közösségeinek tagjai igazi, elkötelezett patrióták, a hit és haza védelmezői) 40 évnyi szovjet uralmat követően a litvániai lengyelek igencsak különböznek az anyaországi honfitársaiktól (identitás, mentalitás, nyelvhasználat).

A kisebbségi kérdés Litvániában sem a bel-, sem a külpolitikában nem jelenik meg hangsúlyosan, hiszen a lakosság több mint nyolctizede a többséghez tartozik, ráadásul a litvánokra nézve kedvező nemzetiségi és demográfiai folyamatok a szovjet időszakban alakultak ki (tudniillik, hogy mind létszámukat, mind arányukat tekintve növekvő tendenciákat mutattak a második világháborút követően) és a függetlenség után sem szűntek meg teljesen. Ráadásul a helyi lengyelség körében felgyorsulni látszik a nyelvvesztés folyamata, hiszen a 2001-es népszámlálás adatai szerint a magukat lengyelnek vallók mindösszesen 80%-a vallotta anyanyelvének a lengyelt, míg az orosz 9,6%, illetve a litvánt 7,3%.⁴⁷

A litvániai kisebbségeknek léteznek ugyan politikai képviselői, de jellemző módon a pártok nem a kisebbségi arányszámoknak megfelelően tudnak bejuttatni képviselőket az önkormányzatokba vagy a vilniusi törvényhozásba. A legnagyobb ilyen párttal a lengyelek rendelkeznek; a Litvániai Lengyelek Választási Akciója klasszikus kisebbségvédelmi programmal bír (kisebbségi jogok védelme, önkormányzatiság erősítése). Ugyan nem tudja elérni a pártokra vonatkozó országos küszöböt (5%), de a Vilnius környéki egyéni körzetekből mindig bejut 2 képviselője. Regionális szinten azonban csak a lengyel kisebbség által dominált területeken (Vilnius régió) tud beleszólni a politikai életbe.

Talán a litvániai lengyelség volt a legjobb helyzetben a rendszerváltás idején a második világháború után keletkezett lengyel diaszpórát tekintve. Miközben az ukrainai, fehéroroszországi vagy a lettországi lengyelek szétszórva helyezkedtek el, ráadásul a szovjet korszakban megfosztották őket oktatásuktól, társadalmi, kulturális szervezeteiktől, így az asszimilációjuk is gyorsabbnak bizonyult, addig a litvániai lengyel közösség – Moszkva tudatos politikájának következtében – viszonylagos védeltséget élvezett a szovjet korszakban. Ugyanakkor a litvániai lengyelség helyzetét alapvetően határozta meg a többségi társadalom – a történelmi múltban gyökerező – tartózkodó, helyenként ellenséges magatartása kisebbségével szemben.

Hús év távlatából világosan látszik, hogy a rendszerváltás éveiben és az azt követő időszakban a Baltikumban a nacionalizmus leghevesebben éppen Litvániában tört felszínre. Litvániában a kisebbségek integrációja a két másik balti állammal összehasonlítva (állampolgárság, nyelvtudás, lojalitás) összehasonlíthatatlanul nagyobb, de elképzelhető, hogy a megfelelő kisebbségvédelmi rendelkezések, törvények ellenére az 1990-es években megindult folyamatok (anyanyelvi oktatás visszafejlesztése, egyes házasságok magas aránya) a kisebbségi közösségek, így a helyi lengyelség asszimilációjához vezet.

Jegyzetek

- 1 A litvániai lengyelekről összefoglalóan: Zbigniew, Kurcz: *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie* (Studium socjologiczne, Wrocław 2005); Srebrakowski, Aleksander: *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989* (Toruń, 2000). Bibliográfiai áttekintés: Grędzik-Radziak, Agnieszka: *Polska mniejszość narodowa na Litwie 1989–2006. Zarys bibliografii. Sprawy Narodowościowe* 2007/1, 233–244. p.
- 2 Kaubys, Saulius: *National Minorities in Lithuania. An Outline* (Vilnius, 2002) 213–214. p. L. még Eberhardt, Piotr: *Political Migrations in Poland, 1939–1948* (Warszawa, 2006); Cieselski, Stanisław – Srebrakowski, Aleksander: *Przesiedlenie ludności z Litwy do Polski w latach 1944–1947, Wrocławskie Studia Historyczne* 2000/4, 227–253. p.
- 3 Nem szabad elfelejteni, hogy a két világháború közötti időszakban Vilnius – Wilno néven – Lengyelországhoz tartozott, és lengyel többségű volt, jelentős zsidó népességgel. Külön tanulmányt lehetne szentelni annak, hogyan történt meg a város litvanizációja 1940 után (előtte a lakosság alig 2%-át tették ki a litván nemzetiségűek). Vö. Weeks, Theodor R.: *Population Politics in Vilnius, 1944–1947. A Case Study of Socialist-Sponsored Ethnic Cleansing, Post-Soviet Affairs* 2007/1, 76–95. p.
- 4 Eberhardt, Piotr: *Przemiany narodowościowe na Litwie* (Warszawa, 1997) 208., 231. p.
- 5 *Uo*, 199., 219. p.
- 6 Az 1989-es szovjet népszámlás adatai szerint ezer lengyel nemzetiségű lakosból 50 rendelkezett felsőfokú végzettséggel, míg ez a szám a litvánoknál 109 fő, az oroszok-

- nál 172 fő, míg a zsidóknál 385 fő volt. Moczydłowska Urszula: Działalność polityczna Polaków w Republice Litewskiej w latach 1990–2000, *Obóz* 2001, 38. sz., 91. p.
- ⁷ Mi több, Litvánia területén az egyik legjelentősebb Szovjetunió-beli disszidensmozgalom bontakozott ki, amely a katolikus egyház köré épült ki. Vö.: Lagzi Gábor: A litván katolikus egyház ellenállása az 1970-es években, *Valóság* 1998/12, 45–55.p.; Uő.: A litvániai katolikus egyház hétköznapijai a Szovjetunióban egy disszidens szamizdat hasábjain, *Egyháztörténelmi Szemle* 2001/1, 173–193. p.
- ⁸ Turska, Halina: O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. In: *Studia nad polszczyzną kresową, tom 1.* (Wrocław, 1982). Turska szerint a nyelvváltásban szerepet játszott az 1861-es oroszországi jobbágyfelszabadítás – a litvániai parasztok lengyelül kezdtek el beszélni, mert szabad emberré váltak. A litván kutatók szerint Vilnius vidékén ellengyelesedett litvánok laknak, míg a fehérorosz történészek, etnográfusok egy része azt állítja, hogy a terület lakóinak lengyel öntudata csak a két világháború közötti időszakban alakult ki, javarészt a lengyel hatalom polonizációs politikájának köszönhetően.
- ⁹ Az úgynevezett határmentiség problematikája (a „tutejszy-jelenség”), azaz a kiforratlan nemzeti öntudat, vallási identifikációban testet öltő különállás („katolikus vagyok”, „ortodox vagyok” válasz a nemzetiséget érintő kérdésre) jellemző volt Fehéroroszország egyes területeire is. Azért fontos hangsúlyozni a litvániai lengyelek etnikai származását, mert az 1990-es években – főleg a jobboldalhoz tartozó politikusok, szervezetek – előszeretettel emlegették, hogy a lengyel közösség tagjai valójában polonizálódott litvánok/fehéroroszk leszármazottai.
- ¹⁰ A szervezet hivatalos neve Litván Mozgalom az Átalakulásért (Lietuvos Sąjūdis Persitvarkymui Remti) volt, s biztosította Moszkvát a gorbacsovi reformok támogatásáról.
- ¹¹ Clark, Terry D.: Nationalism in Post-Soviet Lithuania. New Approaches for the Nation „Innocent Sufferers”. In: Lowell L. Barrington (ed.): *After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States* (Ann Arbor, 2006) 165–166. p.
- ¹² Vardys, Stanley V. – Sedaitis, Judith B.: *Lithuania – the Rebel Nation* (Boulder, Col., 1997) 112–113. p.
- ¹³ A Litván Köztársaság alkotmánya. In: Tóth Károly (szerk.): *Kelet-Európa új alkotmányai* (Szeged, 1997) 214–216. p.
- ¹⁴ Az utóbbi mondat – érthetetlen okoknál fogva – a fent idézett magyar nyelvű fordításból hiányzik. Vö. <http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html> (letöltve: 2010. 06. 16.)
- ¹⁵ <http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Lithuania/Lithuania_Minorities_English.htm> (letöltve: 2010. 06. 16.)
- ¹⁶ A baltikumi állampolgársági kérdés rendezéséről részletesebben L. Lagzi Gábor: Kisebbségi kérdés, nemzeti kisebbségek Észtországban, Lettországban és Litvániában a rendszerváltást követő időszakban. *EÖKIK műhelytanulmányok*, 33. (Budapest, 2008)
- ¹⁷ Widacki, Jan: Stosunki polsko-litewskie (Od końca lat 80-tych po dzień dzisiejszy), *Kultura (Paris)* 1997/11, 47.

- ¹⁸ Wisner, Henryk: *Litwa – dzieje państwa i narodu* (Warszawa, 1999) 236–237. p.
- ¹⁹ *Uo.* 241.
- ²⁰ Snyder, Timothy: National Myths and International Relations: Poland and Lithuania, 1989–1994, *East European Politics and Societies*, 1995, 2. sz., 321. p.
- ²¹ Zubek, Voytek: New Poland's Old Dilemma: the Polish Minority of Lithuania, *Ethnic and Racial Studies* 1993/4, 667. p.
- ²² Vö. Lepasant, Gilles: Lengyelország keleti irányú politikája: törekvések egy átfogó terv létrehozására, *Regio* 1999/2, 3–32. p. Egy rövidebb magyar nyelvű áttekintés a határon túli lengyelekről Szesztay Ádám: Lengyelek a szovjet utódállamokban, *Regio* 1993/2, 30–58. p.
- ²³ Widacki: *i.m.*, 52. A korai lengyel–litván kapcsolatokról L. még: Burant, Stephen R.: Polish-Lithuanian Relations, 1990–1995, *Journal of Baltic Studies* 1996/4, 309–329. p.
- ²⁴ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Wilnie dnia 26 kwietnia 1994 r. <<http://www.abc.com.pl/serwis/du/1995/0071.htm>> (letöltve: 2010. 06. 16.)
- ²⁵ A litvánok sokáig azt követelték, hogy Varsó kérjen bocsánatot a múltban elkövetett „bűnükért” (például Vilna/Vilnius vidékének elfoglalása 1920-ban, felrúgva egy nem sokkal korábban megkötött lengyel–litván egyezményt). A lengyel fél tisztában volt azzal, hogy ha túlságosan erőltetik a vilniusi egyetem kérdését, azzal a németeknek adnak érveket, hogy a nyugati szomszéd Poznańban (németül: Posen) követelhesse nek hasonló jellegű intézményt. A litvánoknak viszont elengedhetetlenül szükségük volt Varsó támogatására az EU- és a NATO-csatlakozás kapcsán.
- ²⁶ Moczydłowska: *i.m.*, 101. p. A választási küszöböt egyébként úgy emelték meg, hogy közben eltörölték a kisebbségi szervezetekre vonatkozó 2%-os határt. Ez az eljárás kiváltotta az LLRA tiltakozását, a párt a litván hatóságokat tudatos diszkriminációval vádolta meg.
- ²⁷ A litván parlament egykamarás, 141 tagja van, ebből 71-et egyéni körzetből, míg 70-et pártlistán választanak meg.
- ²⁸ <<http://www.awpl.lt/index.php?lng=pl&action=page&id=51>> (letöltve: 2010. 06. 16.)
- ²⁹ Rolandas Paksas 1997–1999 között, valamint 2000-ben volt Vilnius főpolgármestere.
- ³⁰ *Gazeta Wyborcza* 2000. október 24.
- ³¹ *Gazeta Wyborcza* 2003. április 8.; *Gazeta Wyborcza* 2003. június 12.; *Gazeta Wyborcza* 2003. június 25.
- ³² <<http://www.lllp.lt/>> (letöltve: 2010. 06. 16.)
- ³³ <http://www3.lrs.lt/rinkimai/2002/savivaldybes/rezultatai/rapgpa_1411.htm> (letöltve: 2010. 06. 16.)
- ³⁴ *Gazeta Wyborcza* 2002. december 20.; *Gazeta Wyborcza* 2007. február 20.
- ³⁵ Egy 1992-ben készült felmérés szerint a litvániai oroszok 86%-a, míg a lengyelek 80%-a választott magának baloldali pártot, a jobboldal esetében (ez a rendszerváltó Sajudis mozgalmat jelentette elsősorban) ez az arány csupán 9%, illetve 13% volt. Clark, Terry D.: The Lithuanian Political Party System: a Case Study of Democratic Consolidation, *East European Politics and Societies* 1995/1, 57. p.

- ³⁶ Jurkynas, Mindaugas: Emerging Cleavages in New Democracies: the Case of Lithuania, *Journal of Baltic Studies* 2004/3, 288–289. p. Prunskiene a második fordulóban a šalčininkai régióban a szavazatok 89,1%-át kapta meg, a vilniusiban 76,1%-át, míg a trakaiban 58,9%-át. Összességében a voksolást Valdas Adamkus nyerte meg, 51,89%-os eredménnyel. L.: <http://www3.lrs.lt/rinkimai/2004/prezidentas/rezultatai/rez_e_19_2.htm> (letöltve: 2010. 06. 16.). Hasonló volt a helyzet 1997-ben, amikor Adamkus ellenfele a volt főügyész, a szociálliberálisok vezetője, Arturas Paulauskas volt. A jelöltek közül egyedül ő szentelt figyelmet a kisebbségeknek, a Vilnius-vidéki lengyelekhez külön nyilatkozattal fordult, ahol ígéretet tett a legégetőbb problémák megoldására. Az első fordulóban Paulauskas a šalčininkai járásban 83%-os támogatottságot szerzett, míg a vilniusiban 72%-ot, a második fordulóban, amikor már csak két jelölt volt versenyben, ez az arány 88%, ill. 78% volt. L.: <http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/pr97/rez/reza_6_1.htm> (letöltve: 2010. 06. 16.).
- ³⁷ A šalčininkai régióban az igenek aránya 79,4% volt, a vilniusiban 81%, míg a trakai-ban 88,6%, a részvétel pedig 46,1%, 41,4% és 42,1%. Országosan az igenek aránya 91,07% volt, míg a részvétel 63,3%. Választási eredmények: <http://www3.lrs.lt/rinkimai/2003/referendumas/rezultatai/rez_e_16.htm>; részvételi adatok: <http://www3.lrs.lt/rinkimai/2003/referendumas/eiga/akte_16_1.htm#zemel> (mindkettő letöltve: 2010. 06. 16.).
- ³⁸ Kurcz: *i.m.*, 263., 271. p.
- ³⁹ A fiatal nemzetállam túlkapásai közé kell sorolni az 1992-ben megtörtént esetet. Az év júniusában ugyanis a Litván Nyelv Állami Felügyelete tájékoztatta a lengyel nyelvű újságok szerkesztőseit, hogy egy korábban elfogadott parlamenti határozat értelmében a települések neveit lengyel helyesírással, de litván formában kell megjelentetni (például nem Soleczniki, hanem Szalczininkai, litvánul Šalčininkai). A döntés ellen tiltakoztak a lengyel kisebbség képviselői, a lengyel kormány, de az emigrációban élő Tomas Venclova író is. Augusztus hónapban a Felügyelet visszavonta a határozat végrehajtásáról szóló döntését. Kurcz: *i.m.*, 300–301. p.
- ⁴⁰ *Raport. Polityka państwa polskiego wobec Polonii i Polaków za granicą 1989–2005* (Warszawa, 2007. szeptember) 165–166. p.
- ⁴¹ *BEST OSW, Białkany i Europa Środkowa – Tygodnik OSW*, 2008, 11. (45.), sz., 4. <<http://osw.waw.pl/files/BEST45.pdf>> (letöltve: 2010. 06. 16.)
- ⁴² Litvánia adminisztratív szempontból 10 megyére (apskritys) van osztva, amelyek kisebb területi egységekből (rajonas) vagy nagyobb városokból állnak.
- ⁴³ A lengyel állam támogatáspolitikájáról általánosan L.: Halász Iván: A külhoni lengyelek és Lengyelország „diaszpóra politikája”, *Regio* 2003/4, 120–141. p.
- ⁴⁴ A két világháború előtti korszakban Wilnóban Báthory Istvánról elnevezett egyetem (Uniwersytet Stefana Batorego) működött. 1940-t követően azonban az intézményt litvánosították, manapság egyszerűen a Vilnusi Egyetem nevet viseli. A Báthory István Egyetem tanári kara javarészt Toruńban kapott állást, ahol is 1945-ben létrehozták a Mikołaj Kopernik Egyetemet.
- ⁴⁵ Wilnianka z Zarzecza: Uniwersytet polski w Wilnie, *Kultura (Paris)* 1993/5, 92–93. p.

⁴⁶ <www.uspv.lt> (letöltve: 2010. 06. 16.) Az intézmény vezetősége nagy figyelemmel kíséerte a komáromi Selye János Egyetem megalakulását, s példaként kívánta állítani a litván hatóságok elé. L.: *Kurier Wileński* 2004. október 10.

⁴⁷ Kurcz: *i.m.*, 173–174. p.